

‘Ik heb niet veel plezier in het geluid van het orgel,’ bekende bisschop Baldric van Dol aan het begin van de 12de eeuw. Kennelijk voorzag hij dat zijn tijdgenoten dat nogal onthutsend in de oren zou klinken, want nog geen volzin later relativeerde hij zijn ontboezeming alweer: ‘Maar het bemoedigt me, te bedenken dat de diverse pijpen, van verschillende lengte en gewicht, samen klinken in een melodie als gevolg van de lucht in hen; op dezelfde wijze denken mensen dezelfde gedachten, geïnspireerd door de Heilige Geest vormen ze zo een eenheid.’ Met andere woorden: de weleerwaarde Baldric had wel degelijk plezier in het orgel – zij het in theologische zin. Waarmee hij, allicht zonder het te beseffen, vooral meegedeeld had dat zijn oren muzikaal niet bijster geïnteresseerd waren.

Want zoveel luistertalent vereist een middeleeuws orgel niet: de overeenkomsten én de verschillen met andere instrumenten maken het juist toegankelijk voor bijna iedereen. Net andere instrumenten heeft het één klankkleur, een eigenschap die latere soorten orgels bepaald niet hadden. De verschillen, namelijk dat het met brede toetsen wordt bespeeld en dat er mensen nodig zijn om met balgen lucht in het orgel te pompen, maken de orgelmuziek al evenmin saaier: een middeleeuws orgelconcert is integendeel bepaald een kijkfestijn. Het hardnekkige idee dat middeleeuwse orgels enorm luid moeten hebben geklonken (en dat Baldric er dus wegens verregaande verfijning van zijn oren niet tegen kon), lijkt bovendien vooral een misverstand. De reconstructies van middeleeuwse orgels door heel Europa laten horen dat er vooral deftige klankschoonheid te ontdekken viel – en valt.

Het orgel dat centraal staat op deze CD is een van deze instrumenten. Orgelmaker Winold van der Putten bouwde het in 1999 op basis van twee oude teksten: De fistulis Organis (letterlijk vertaald ‘Over orgelpijpen’) van een anonieme auteur uit Bern uit de 10de eeuw; en het traktaat Diversarum Artium Schedule (‘Overzicht van de verschillende kunsten’) dat de Benedictijner monnik Theophilus aan het einde van de 11de eeuw schreef. Verder was een afbeelding uit het Rutland Psalter uit circa 1260 een belangrijke bron. Combinatie van de gegevens uit deze bronnen leidde tot conclusies over de makelij van de pijpen, de balgen, de vorm van de toetsen, het uiterlijk en het inwendige van het orgel (de zogenaamde ‘windlade’, waarin gezorgd wordt dat alleen de bij een toets horende pijpen spreken wanneer die bepaalde toets wordt aangeslagen).

De bijzondere klank van het orgel, die zich laat omschrijven als mild en iets hees, is het resultaat van een vandaag de dag bepaald ongewone manier van pijpenmaken. De vorm van alle pijpen en de plaats van de pijpmonden zijn gebaseerd op één enkele conische basisvorm. Het resultaat is dat de grote pijpen betrekkelijk ‘nauw’ zijn, zodat ze hun grondtoon niet zo duidelijk laten horen en boventoonrijk klinken; en de kleinere wat ‘wijder’, zodat hun grondtoon meer aan bod komt. De pijpen zijn, net als de rest van het orgel, gemaakt van platanenhout. Het hele orgel is geschilderd in de kleuren die het Rutland Psalter toont, met verf op lijnoliebasis, zoals Theophilus voorschrijft. Per toets zijn er twee pijpen; ze geven per toets elk hun eigen toonhoogte. Ze verschillen onderling een kwint (vijf tonen). Beide tonen versmelten echter zodanig met elkaar dat er per toets toch één klank wordt voortgebracht.

Er zijn vier grote balgen, gemaakt naar het voorbeeld van een oude smidsbalg in de 300 jaar oude ‘Smederië’ in Hellendoorn. Er zijn dan ook twee balgentreders nodig. Metingen hebben

aangetoond dat het orgel het beste klinkt wanneer de treders een winddruk in het orgel realiseren die gelijk is aan ongeveer 110 mm waterdruk – wat in de orgelbouw bepaald hoog is, en in de 20ste eeuw vaak als een teken van typische 19de-eeuwse decadentie verafschuwd.

Waarmee we weer bij bisschop Baldric terug zijn. Voor wie het, anders dan middeleeuwse theologen of 20ste-eeuwse betweters, aandurft zijn of haar oren ‘plezier te laten hebben in het geluid van het orgel’, biedt deze CD een haast mystieke reis door de tijd – niet in de laatste plaats doordat oeroude muziek op dit orgel wonderlijk hedendaags klinkt.

Hans Fidom